

УДК 159.947.23:005.336.2-057.875
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-11>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАГАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Шевченко Н. Ф.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Іванчук М. Г.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-8104-9724
maria.ivanchuk@chnu.edu.ua*

Ключові слова:

*відповідальність, професійна
відповідальність,
компетенція, цілепокладання,
емоційна стійкість,
імпульсивність.*

Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження відповідальності як загальної компетенції у студентів педагогічних спеціальностей. У контексті компетентнісного підходу подано визначення відповідальності як сукупності знань, умінь і відносин, необхідних для реалізації всіх напрямків професійної діяльності. Розглянуто структурну організацію відповідальності як загальної компетенції та змістовне наповнення її компонентів: когнітивного (знання навчальних обов'язків; передбачення результатів навчальної діяльності; усвідомлення необхідних дій для отримання бажаного результату), емоційного (емоційне ставлення до обов'язків та труднощів у навчальній діяльності; переживання за якість навчальної діяльності), поведінкового (тимчасові забезпечення діяльності; доведення діяльності до отримання результату; виняток опіки і зовнішнього контролю). Діагностика інтернальності суб'єктивного контролю засвідчила перевагу середнього рівня її прояву. Тобто для більшості досліджуваних залежно від окремої ситуації характерно приписувати відповідальність за події в житті, зокрема за результати своєї діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам. Дослідження показало, що у студентів випускних курсів переважає низький та середній рівні розвитку компетенції «відповідальність» за всіма компонентами. Виявлено кореляції між виділеними компонентами відповідальності як загальної компетенції та індивідуальними властивостями особистості студентів. Статистично доведено наявність взаємозв'язку відповідальності зі здатністю до цілепокладання й емоційною стійкістю, що дозволило визначити їх психологічними чинниками формування відповідальності як загальної компетенції. Отримані дані засвідчили, що для реалізації в поведінці відповідальності як загальної компетенції респонденти повинні вміти ставити цілі, планувати, приймати рішення і володіти самоконтролем. Негативний кореляційний зв'язок із імпульсивністю підкреслює, що ця особистісна властивість несприятливо позначається на прояві відповідальності у професійній діяльності.

RESEARCH OF THE RESPONSIBILITY AS A GENERAL COMPETENCE IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Shevchenko N. F.

*Dr. Sc. in Psychology, Professor;
Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Ivanchuk M. G.

*Dr. Sc. in Psychology, Professor;
Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Kotsyubynskoho str., 2, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8104-9724
maria.ivanchuk@chnu.edu.ua*

Key words: *responsibility,
professional responsibility,
competence, goal setting,
emotional stability,
impulsiveness.*

The article presents results of an empirical study of manifestation of the responsibility as a general competence in students of pedagogical specialties. The authors have given a definition of responsibility as a general competence in the context of a competent approach. Responsibility as a general competence of students can be defined as a set of knowledge, skills and relationships that are necessary for the implementation of all areas of future professional activity. Structural organization of the responsibility as a general competence has been reviewed. The content of each of its components has been filed. The cognitive component of responsibility has been characterized by: knowledge of educational responsibilities; prediction of the results of own educational activity; awareness of the necessary actions to get the desired result of the educational activities. The emotional component has been characterized by an emotional attitude to the duties in the educational activity; emotional attitude to learning difficulties; emotional experience for the quality of educational activities. Behavioral component has been characterized by temporary provision of activities; bringing the activity before the result; exception of tutelage and external control. Diagnostics of the internality of subjective control has shown a predominance of the average level of manifestation. For most respondents, depending on the individual situation, it is typical to attribute responsibility for life events, in particular for the results of their activities, both to their own abilities, efforts and external factors. The study has shown that graduate students are dominated by low and medium levels of development of the competence "responsibility" by all the components. The conducted empirical study has allowed to find out correlations between the responsibility components and the individual properties of respondents. The statistically proven presence of correlation of responsibility with the ability to goal-setting and emotional stability has allowed to admit them as psychological factors of formation of responsibility as a general competence of students. The obtained data has shown that implementation of responsibility as a general competence into behavior means the ability in goal setting, planning, decision-making and good self-control. The negative correlation with impulsivity emphasizes that this personality trait adversely affects the manifestation of responsibility in professional activities.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена процесами, які відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема модернізацією освіти та вимогами, які пред'являються до майбутніх фахівців. Особлива увага приділяється становленню відповідального молодого покоління, а формування відповідальності в процесі отримання освіти визнається одним із пріоритетів. У зв'язку із цим виникає реальна необхідність розробки нових підходів до вирішення проблем молоді та отримання нею сучасного якісної освіти. Необхідно визнати той факт, що традиційна система освіти часто не відповідає реаліям суспільства, оскільки акцентує увагу на формуванні та розвитку, перш за все, старанності, а не відповідальності.

Формування відповідальності в процесі отримання професійної освіти належним чином можливо здійснити, спираючись на компетентнісний підхід, який має широке поширення в Європейських країнах. Основні ключові компетенції сучасного фахівця були визначені ЮНЕСКО. Серед них особливе місце займає відповідальність як невід'ємний атрибут практично всіх компетенцій (політичних, культурних, соціальних). Відповідальності як загальній компетенції приділяється велика увага і в документах державних стандартів професійної освіти. Все це свідчить про те, що відповідальність є системоутворювальною професійною характеристикою.

Науковим підґрунтям для розгляду означеної проблеми є праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Науковцями вивчалися: соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління (С. Баранова) [2]; відповідальність як зв'язок між індивідом і колективом (О. Іваненко) [6]; становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О. Патинок) [9]; специфіка професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі (Н. Шевченко, Н. Крошка) [13]; професійна відповідальність студентів-медиків (С. Гхашемі, Б. Нехрір, Л. Карімі) [17]; теоретичні основи формування професійної відповідальності у студентів (Т. Солбрек, Т. Інглунд [19]; С. Делакруа [16]; Н. Кристал, Г. Гізел [15]).

Незважаючи на представленість означеного широкого спектру досліджень окремих аспектів відповідальності, аналіз літератури засвідчив недостатність наукових праць, в яких би висвітлювалася проблема формування відповідальності як загальної компетенції студентів в системі вищої освіти.

Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження відповідальності як загальної компетенції у студентів педагогічних спеціальностей.

Результати дослідження. Важливість компетенції «відповідальність» для різних спеціальностей підкреслюється багатьма дослідниками [9; 13; 17; 18]. Відповідальність як загальна компетенція, згідно з освітнім стандартом професійної освіти, може бути представлена як сукупність наступних аспектів діяльності студента, які дозволять оцінити ступінь її сформованості: аналізує ситуацію і обґрунтовує досяжність мети; ставить цілі для себе і групи; мотивує групу на діяльність; організовує роботу групи; здійснює підсумковий контроль, оцінку і корекцію своєї діяльності (і діяльності групи) і її результатів; аналізує та оцінює наслідки прийнятого рішення. Отже, в контексті компетентнісного підходу відповідальність включає в себе сукупність знань, умінь і відносин, необхідних для реалізації всіх напрямків професійної діяльності [12].

Попередній аналіз літератури [3; 9; 10; 15] дозволив визначити поняття відповідальності як загальної компетенції майбутніх фахівців. Відповідальність як загальна компетенція являє собою властивість особистості, що включає в себе сукупність знань, умінь і відносин, високий рівень сформованості яких забезпечує ефективність професійної діяльності за неузгодженості індивідуальних цілей і виробничих вимог в умовах вільного вибору на основі аналізу наслідків своїх дій і готовності давати звіт за них.

Незважаючи на те, що сьогодні не склалося єдиної думки щодо внутрішньоструктурного пояснення відповідальності як загальної компетенції, дослідники [2; 6; 13] одностайні в тому, що структура відповідальності являє собою синтез когнітивного, емоційного (афективного) та поведінкового компонентів. Когнітивний компонент значною мірою визначає прийняття відповідальності. Це, перш за все, відображення необхідності та усвідомлення своїх можливостей щодо прийняття або неприйняття вимог цієї необхідності. Під емоційним компонентом розуміється переживання в ситуації відповідальних завдань. Поведінковий компонент включає в себе необхідні показники виконання відповідальної справи та її результату.

Теоретичний аналіз можливих проявів відповідальності як загальної компетенції студентів у навчальній діяльності [10] та їх узгодження із структурою відповідальності дозволив визначити змістовне наповнення кожного з компонентів відповідальності як загальної компетенції. Когнітивний компонент відповідальності найяскравіше характеризують: знання навчальних обов'язків; передбачення результатів своєї навчальної діяльності; усвідомлення необхідних дій для отримання бажаного результату навчальної діяльності. Емоційний компонент: емоційне ставлення

до обов'язків у навчальній діяльності; емоційне ставлення до труднощів у навчальній діяльності; емоційне переживання за якість навчальної діяльності. Поведінковий компонент має такий зміст: тимчасові забезпечення діяльності; доведення діяльності до отримання результату; виняток опіки і зовнішнього контролю.

Дослідження відповідальності як загальної компетенції проводилося на базі Запорізького національного університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У дослідженні взяли участь 130 студентів 4 курсів освітнього рівня «Бакалаврський» педагогічних спеціальностей («Іноземна філологія», «Українська філологія», «Історія»).

Психодіагностичний інструментарій дослідження склали такі методики: «Рівень суб'єктивного контролю» (авт. Є. Бажин, С. Голикіна, О. Еткінд) з метою діагностики загального рівня відповідальності студентів; діагностична карта відповідальності (авт. В. Пшенична [10]) з метою оцінки відповідальності як загальної компетенції; методика здатності до самоврядування (авт. Н. Пейсахов); особистісний 16-факторний опитувальник (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16 PF; авт. Р. Кеттел); методи математичної статистики: коефіцієнт кореляції Пірсона.

Перейдемо до аналізу результатів дослідження. Перш за все було діагностовано загальний рівень відповідальності як особистісної якості студентів.

Центральна тенденція розвитку відповідальності проявляється у виникненні додаткового внутрішнього механізму регуляції, що означає становлення людини як активного суб'єкта. Унаслідок цього виникає перенесення інстанції, перед якою людина тримає звіт із зовнішнього рівня на внутрішній, тобто, стаючи активним суб'єктом діяльності, людина відповідає за свої дії перш за все перед самим собою [12].

Зв'язок між показниками локус-контролю та відповідальністю підтверджена експериментально. Слід зауважити, що дослідження відповідальності зарубіжних науковців [15–19] взагалі представлені у світлі вивчення проблеми локус контролю. За даними дослідників, екстернальний контроль є когнітивно простим, характерним для людей з обмеженим поведінковим репертуаром, закритим для новоутворень, а інтернальний – когнітивно більш складним, з великою кількістю ступенів свободи і відкритим способом поведінки. Внутрішній локус контролю прямо пропорційно пов'язаний з позитивними результатами роботи, більшою трудовою мотивацією, робочою продуктивністю і відповідальністю.

Зазначене дає підстави говорити про те, що показники локус-контролю свідчать про загальний рівень сформованості відповідальності осо-

бистості. В ході дослідження було зафіксовано перевагу екстернального локус контролю в сфері досягнень ($I_d=4,8$) і невдач ($I_n=4,6$). Це свідчить про те, що і свої успіхи, і невдачі студенти схильні приписувати впливу зовнішніх чинників, знімаючи відповідальність з себе самого. Це в черговий раз підтверджує необхідність спеціальних заходів щодо формування відповідальності майбутніх фахівців.

Низький рівень відповідальності за шкалою виробничих відносин ($I_p=3,5$) можна пояснити відсутністю подібного досвіду в студентів.

За шкалою інтернальності в сфері здоров'я переважає високий рівень розвитку ($I_z=5,4$). Очевидно, молоді люди дбайливо ставляться до свого самопочуття і покладають відповідальність за своє здоров'я на самих себе.

Високі показники інтернальності також отримані за шкалами сімейних ($I_c=5,5$) і міжособистісних відносин ($I_m=5,7$). Цю особливість можна пояснити віковими особливостями, адже юність – пора закоханості і міцних дружніх зв'язків. Саме в цьому віці наявність друзів і коханих чинить серйозний вплив на становлення людини. Відповідальне ставлення у сфері сім'ї можна пояснити тим, що багато в цьому віці вже замислюються про створення власної сім'ї.

Таким чином, за результатами діагностики, у студентів інтернальність суб'єктивного контролю проявляється на середньому рівні ($I_z=4,9$). Це означає, що для більшості досліджуваних характерно залежно від окремої ситуації приписувати відповідальність за події в житті, зокрема за результати своєї діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам.

У достатньо значній кількості респондентів інтернальність суб'єктивного контролю проявляється на низькому рівні. Такі фахівці надають більш важливе значення у своїй професійній діяльності зовнішнім обставинам: прихильності з боку керівництва, підтримці колег, успішності. Відповідальність за невдачі та успіхи в професії вони схильні приписувати іншим людям, везінню, випадку, долі.

Далі в ході дослідження вибірка була вивчена на предмет розвитку відповідальності як загальної компетенції [10].

У ході дослідження було встановлено, що в студентів випускних курсів в основному переважає низький рівень розвитку компетенції «відповідальність» (40,77%), середній рівень відзначається у 35,39% випускників, а високий – у 23,84%.

Отримані дані свідчать про переважання низького рівня компетенції «відповідальність» для кожного її компонента – когнітивного (50,77%), емоційного (58,46%), поведінкового (51,54%). Це означає, що без цілеспрямованої роботи

в цій області відповідальність студентів протягом всього навчання в ЗВО залишається розвиненою на неналежному рівні.

Середній рівень компетенції «відповідальність» зафіксовано в меншій частині досліджуваних: когнітивний компонент (28,46%), емоційний (32,31%), поведінковий (27,69%). Слід відзначити недостатній рівень прояву відповідальності в реальній поведінці студентів, що може бути наслідком несформованості відповідального ставлення до навчання.

Високі показники за компонентами відповідальності виявлено в 20,77% респондентів (когнітивний компонент); 9,23% (емоційний компонент); 20,77% (поведінковий компонент).

У підсумку отримані дані засвідчили перевагу низького і середнього рівня відповідальності у майбутніх фахівців. Це підтвердило актуальність досліджуваної проблеми і необхідність її вирішення.

Наступним етапом дослідження стало визначення психологічних чинників, що сприяють формуванню відповідальності. Для цього було проведено кореляційний аналіз із метою встановлення наявності взаємозв'язку рівня відповідальності як загальної компетенції та кожного з компонентів її структури.

У ході аналізу було виявлено, що когнітивний компонент відповідальності має позитивні кореляційні зв'язки з такими змінними:

1) з аналізом протиріч ($r=0,397$ при $p\leq 0,01$) – це психічна діяльність суб'єкта самоврядування, результатом якої є суб'єктивна модель ситуації;

2) плануванням ($r=0,533$ при $p\leq 0,01$) – це розумові дії суб'єкта самоврядування, їх результат-модель засобів досягнення мети – план, як система засобів і послідовності їх застосування;

3) самостійністю ($r=0,431$ при $p\leq 0,01$), яка передбачає незалежність в поглядах, прагнення до самостійних рішень і дій.

Отримані дані свідчать про те, що самостійний аналіз і планування своєї професійної діяльності позитивно позначається на розвитку когнітивного компонента відповідальності.

Емоційний компонент відповідальності має кореляційні зв'язки з такими змінними:

стабільністю ($r=0,476$ при $p\leq 0,01$) – позитивний зв'язок і негативний ($r=-0,139$ при $p\leq 0,05$) – з імпульсивністю. Це означає, що розсудливість і спокій сприяють розвитку відповідального ставлення до діяльності, а імпульсивність, навпаки, знижує відповідальне ставлення до ситуації.

Поведінковий компонент відповідальності має кореляційні зв'язки з такими змінними:

1) цілепокладанням ($r=0,363$ при $p\leq 0,01$) – це розумова діяльність суб'єкта самоврядування, результатом якої є суб'єктивна модель бажаного,

належного. В основі цілепокладання лежить прогноз – перехід від припущення про ймовірність здійснити певні зміни до припущення про можливі результати;

2) плануванням ($r=0,435$ при $p\leq 0,01$) – це розумові дії суб'єкта самоврядування; їх результат-модель засобів досягнення мети – план, як система засобів і послідовності їх застосування;

3) прийняттям рішення ($r=0,439$ при $p\leq 0,01$) – це перехід від плану до дій, можливості до реальності;

4) імпульсивністю ($r=-0,378$ при $p\leq 0,01$);

5) самоконтролем ($r=0,398$ при $p\leq 0,01$) – це точність у виконанні соціальних вимог, гарний контроль над власними емоціями, турбота про свою репутацію.

Отримані дані свідчать про те, що для реалізації в поведінці відповідальності як загальної компетенції респонденти повинні вміти ставити цілі, планувати, приймати рішення і володіти самоконтролем. Негативний кореляційний зв'язок з імпульсивністю підкреслює, що ця особистісна властивість несприятливо позначається на прояві відповідальності у професійній діяльності.

Результати дослідження дозволяють говорити про те, що розвинені вміння планування, цілепокладання, прийняття рішень в сукупності з високим самоконтролем і розсудливістю при низькій імпульсивності сприяють формуванню відповідальності як загальної компетенції. Таким чином, можна виокремити два важливих аспекти формування відповідальності як загальної компетенції – це розвиток цілепокладання (включаючи планування, аналіз і прийняття рішення) і емоційної стійкості (спокою та розсудливості).

Реалізація професійної діяльності часто пов'язана із впливом зовнішніх психоемоційних впливів на внутрішній емоційний стан. Високий рівень сформованості емоційної стійкості передбачає регулювання власних емоційних реакцій і поведінки. Важливість розвитку цієї властивості особистості для успішної професійної діяльності підкреслюється багатьма дослідниками [5]. Так, Л. Аболіним емоційна стійкість розглядалася як цілісний процес саморегуляції в напруженій діяльності, єдність «афекту – інтелекту», «емоцій – свідомості», «емоцій – волі», «емоцій – діяльності», «емоцій – фізіологічної організації». Розвиток емоційної стійкості пов'язаний із формуванням прийомів саморегуляції, які повинні відповідати індивідуальним особливостям людини і здійснюватися в процесі активного її включення в емоціогенні умови [1].

Для нашого дослідження важливим є той факт, що для формування відповідальності як загальної компетенції важливим є вміння управляти своїми емоціями в ситуації, коли діяльність має

підвищений рівень складності або виникають перешкоди для її успішного завершення.

Розглянемо, як у наукових дослідженнях розкривається взаємозв'язок цілепокладання та відповідальності. Традиційно вивчення цілепокладання проводиться на методологічній основі діяльнісного підходу, де підкреслювалося провідна роль постановки мети при вивченні діяльності.

Так, С. Рубінштейн [11] вважав, що єдність діяльності виступає як єдність тих цілей, на які вона спрямовується. Кінцева мета будь-якої діяльності досягається через досягнення приватних цілей окремих дій. При цьому людина може застрягати на цілі конкретної дії, яка стає для неї самоціллю. У цьому випадку її діяльність розпливається і дрібніє. Тому, згідно з думкою вченого, людина повинна утримувати в полі своєї свідомості кінцеву мету – при цьому діяльність стає повніше. Мотив людських дій природно пов'язаний з їхньою метою, оскільки мотивом є спонукання або прагнення її досягти. Мета тісно пов'язана з мотивом діяльності, який може відокремитися від мети. При цьому мотив зміщується або на саму мету, або на результат діяльності. В останньому випадку результат стає суб'єктивно метою дій людини. Цей факт має важливе значення для нашого дослідження, оскільки свідчить, що, виконуючи певну справу, людина здатна бачити мету в тому, щоб за допомогою цього проявити себе або виконати свій обов'язок. Зазначене прямо пов'язане з проявом відповідальної поведінки.

О. Леонтьєв важливим моментом в діяльності вважав суб'єктивне виділення мети, тобто усвідомлення найближчого результату, на досягнення якого спрямована діяльність. За О. Леонтьєвим, цілі не винаходяться, не ставляться довільно, а подані в об'єктивних обставинах. Процес виділення і усвідомлення цілей – не автоматичний, а досить тривалий, в ході якого відбувається опробування цілей дією та їх предметне наповнення. Також важливим аспектом процесу цілеутворення є конкретизація мети і виділення умов її досягнення [7].

У педагогічній психології значення цілепокладання підкреслюється визнанням провідної ролі процесу прийняття і самостійного формування завдання в навчанні та засвоєнні знань [14].

Цілепокладання вивчалось у зв'язку з дослідженнями мотиваційно-сислової регуляції, механізмів формування, вибору і досягнення цілей, інтелектуальної активності, мислення і мотивації, особистісних та характерологічних особливостей суб'єкта. Останній пункт грає особливу роль для нашого дослідження, оскільки в низці робіт вказується на зв'язок мети й відповідальності.

Д. Леонтьєв також розглядав взаємозв'язок мети й відповідальності. Особливо яскраво цей

зв'язок проявляється при розбіжності мети і одержуваних результатів. Будь-яка дія може призвести не до тих наслідків, на які розраховувала людина, при цьому вона повинна прийняти відповідальність за цей ризик. Автор підкреслював, що коли людина ставить цілі, вона очікує певного результату, але отриманий реальний результат не тотожний задуманому і передбачуваному. А особиста відповідальність і полягає в тому, щоб діяти, розуміючи, що результат не гарантований [8].

У дослідженні І. Дмитрієвої експериментально виявлені стійкі взаємозв'язки здатності до цілепокладання з особистісними якостями, взаємозв'язок мети й цілеспрямованості з показником відповідальності. Цілепокладання пов'язане з відповідальністю, локус-контролем «Я», самоприйняттям, самоповагою, усвідомленістю життя [4].

Таким чином, дані кореляційного аналізу дозволили виявити значущі взаємозв'язки між компонентами відповідальності як загальної компетенції та індивідуальними властивостями особистості студентів, а саме – між здатністю до цілепокладання (уміння планування, прийняття рішення, аналіз можливих протиріч діяльності), самоконтролем (точність у виконанні соціальних вимог, гарний контроль над власними емоціями, турбота про свою репутацію) і відповідальністю як загальною компетенцією студента. Отже, розвинені вміння планування, цілепокладання, прийняття рішень в сукупності з високим самоконтролем і розсудливістю при низькій імпульсивності сприяють формуванню відповідальності, що дозволяє визначити їх психологічними чинниками формування відповідальності як загальної компетенції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті представлено результати емпіричного дослідження відповідальності як загальної компетенції у студентів педагогічних спеціальностей. Подано визначення відповідальності як загальної компетенції майбутніх фахівців та розглянуто її структурну організацію. Діагностика інтернальності суб'єктивного контролю засвідчила перевагу середнього рівня її прояву. Тобто для більшості досліджуваних залежно від окремої ситуації характерно приписувати відповідальність за події в житті, зокрема за результати своєї діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам. Дослідження показало, що в студентів випускних курсів переважає низький та середній рівні розвитку компетенції «відповідальність» за всіма компонентами (когнітивним, емоційним, поведінковим). Виявлено значущі взаємозв'язки між компонентами відповідальності як загальної компетенції та індивідуальними властивостями

особистості студентів. За результатами кореляційного аналізу визначено два важливих аспекта формування відповідальності як загальної компетенції – розвиток цілепокладання (включаючи планування, аналіз і прийняття рішення) і емоційної стійкості (спокою та розсудливості). Статистичний аналіз дозволив визначити їх пси-

хологічними чинниками формування відповідальності як загальної компетенції.

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики надалі вбачається розроблення експериментальної моделі та програми з цілеспрямованого формування відповідальності як загальної компетенції студентів в системі вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань : КГУ, 2007. 261 с.
2. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : дис. ... канд. психол. наук. Луганськ, 2004. 224 с.
3. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности. Омск : Омский госуниверситет, 2005. 189 с.
4. Дмитриева Н.А. Развитие способности к целеполаганию у студентов и аспирантов : дис. ... канд. псих. наук. Казань, 2011. 197 с.
5. Долгова В.И., Гольева Г.Ю. Эмоциональная устойчивость личности. Москва : Перо, 2014. 173 с.
6. Іваненко О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні : автореф. дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2007. 20 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Академия, 2005. 352 с.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Москва : Смысл, 2007. 511 с.
9. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 20 с.
10. Пшеничная В.В. Формирование ответственности как общей компетенции студентов в системе среднего профессионального образования : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2014. 160 с.
11. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.
12. Шевченко Н.Ф., Задорожна М.М. Психологічні чинники формування відповідальності як загальної компетенції студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 1. С. 196–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_33
13. Шевченко Н.Ф., Крошка Н.П. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. № 2(10). С. 137–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2016_2_24
14. Швалб Ю.М. Психологічні механізми цілепокладання в учбовій діяльності : автореф. дис. ... доктора психол. н. Київ, 1997. 32 с.
15. Crystal N. M., Giesel G. M.. Professional Responsibility: Problems of Practice and the Profession, Seventh Edition. Aspen Publishing, 2020. 688 p.
16. Delacroix S., Professional Responsibility: Conceptual Rescue and Plea for Reform. *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 42, Issue 1, Spring 2022, P. 1–26. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqab010>
17. Ghasemi S, Nehrir B, Karimi L. Professional Responsibility and Its Related Factors among Bachelor Degree Nursing Students in Iran: A Cross-Sectional Study. *Iran J Nurs Midwifery Res*. 2020; 25(5): 376–381. Published 2020 Sep 1. DOI: [doi:10.4103/ijnmr.IJNMR_20_20](https://doi.org/10.4103/ijnmr.IJNMR_20_20)
18. Sahl J. P., Cassidy R. M., Cooper B. P., Tarkington M. Professional Responsibility in Focus, Second Edition. Aspen Publishing, 2021. 696 p.
19. Solbrenke, T. & Englund, T. (2011). Bringing professional responsibility back in. *Studies in Higher Education*. 36. 847–861. DOI: [10.1080/03075079.2010.482205](https://doi.org/10.1080/03075079.2010.482205)

REFERENCES

1. Abolin, L.M. (2007). Psihologicheskie mehanizmy jemocional'noj ustojchivosti cheloveka [Psychological mechanisms of emotional stability of a person]. Kazan' : KGU. [in Russian].
2. Baranova, S. V. (2004). Social'no-psiologichni mehanizmi formuvannja profesijnoї vidpovidal'nosti kolektivnih sub'ektiv upravlinnja [Socio-psychological mechanisms of collective professional responsibility of management] : *Candidate's thesis*. Luhans'k. [in Ukrainian].
3. Dementij, L.I. (2005). Otvetstvennost' kak resurs lichnosti [Responsibility as a resource of personality]. Omsk : Omskij gosuniversitet. [in Russian].
4. Dmitrieva, N.A. (2011). Razvitie sposobnosti k celepolaganiju u studentov i aspirantov [Development of capacity for goal-setting among students and post-graduate students] : *Candidate's thesis*. Kazan' . [in Russian].

5. Dolgova, V.I. & Gol'eva G.Ju. (2014). Jemocional'naja ustojchivost' lichnosti [Emotional stability of personality]. Moscow : Pero. [in Russian].
6. Ivanenko, O.V. (2007). Sutnist' jurydychnoi' vidpovidal'nosti ta rol' pravoohoronnyh organiv u i'i' zabezpechenni [The essence of juridical responsibility and the role of law enforcement bodies in its provision] : *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Leont'ev, A.N. (2005). Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]. Moscow : Akademija. [in Russian].
8. Leont'ev, D.A. (2007). Psihologija smysla [Psychology of meaning]. Moscow : Smysl. [in Russian].
9. Patynok, O.P. (2008). Stanovlennja vidpovidal'nosti jak profesijno znachushhoi' jakosti social'nogo pracivnyka [Formation of responsibility as a professional significant quality of social worker] : *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Pshenichnaja, V.V. (2014). Formirovanie otvetstvennosti kak obshhej kompetencii studentov v sisteme srednego professional'nogo obrazovanija [Formation of responsibility as a general competence of students in the system of secondary vocational education] : *Candidate's thesis*. Moscow. [in Russian].
11. Rubinshtejn, S.L. (2003). Bytie i soznanie. Chelovek i mir [Being and consciousness. Man and the world]. Saint Petersburg. : Piter. [in Russian].
12. Shevchenko, N.F. & Zadorozhna, M.M. (2018). Psykholohichni chynnyky formuvannya vidpovidal'nosti yak zahal'noyi kompetentsiyi studentiv [Psychological factors of responsibility formation as a general competence of students]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Problems of modern psychology*. 1: 196–201. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_33. [in Ukrainian].
13. Shevchenko, N.F. & Kroshka, N.P. (2016). Harakterystyka profesijnoi' vidpovidal'nosti fahivcja aviacijnoi' ta raketno-kosmichnoi' tehniky [Characteristics of professional responsibility of a specialist in aviation and rocket and space technology]. *Problemy suchasnoi' psykholohii – Problems of modern psychology*. Zaporizhzhja : ZNU. 2 (10): 137-144. [in Ukrainian]. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2016_2_24
14. Shvalb, Ju.M. (1997). Psyhologichni mehanizmy cilepokladannja v uchbovij dijal'nosti [Psychological mechanisms of goal-setting in educational activity] : *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Crystal, N. M. & Giesel, G. M. (2020). Professional Responsibility: Problems of Practice and the Profession. Seventh Edition. Aspen Publishing.
16. Delacroix, S. (2022). Professional Responsibility: Conceptual Rescue and Plea for Reform. *Oxford Journal of Legal Studies*. 42(1): 1–26. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqab010>
17. Ghasemi, S. & Nehrir, B., & Karimi, L. (2020). Professional Responsibility and Its Related Factors among Bachelor Degree Nursing Students in Iran: A Cross-Sectional Study. *Iranian journal of nursing and midwifery research*, 25(5), 376–381. https://doi.org/10.4103/ijnmr.IJNMR_20_20
18. Sahl J. P. et al. (2021). Professional Responsibility in Focus, Second Edition. Aspen Publishing.
19. Solbrekke, T. & Englund, T. (2011). Bringing professional responsibility back in. *Studies in Higher Education*. 36. 847-861. DOI : 10.1080/03075079.2010.482205